

Een donjon te Warmond

De voormalige woontoren van het Huis te Warmond herontdekt? ¹

DOOR

R.J. STÖVER

Afb. 1 Huis te Warmond vanuit het zuidwesten (foto auteur).

Inleiding

'Het vermoeden is wel eens geuit, dat de toren aanvankelijk een vrijstaande donjon was. Daarvoor evenwel zijn de afmetingen, ongeveer 7×7 , te klein. De zwaarte van het muurwerk, 90 tot 120 cm, wijst daar ook niet op. Een donjon op de hoek, ter verdediging van de ingang? Ook daarvoor is de zwaarte van de muren niet groot genoeg. Daar we eveneens aan de toren links achter muurbreedten van 120 cm kunnen meten schijnt het mij juister te denken aan een hoek-toren zonder bijzondere betekenis'.²

Deze opmerking maakte prof. J. Renaud ten aanzien van de westelijke³ grote toren van het kasteel Warmond, zoals die bestond voor de grote verbouwing van dit huis op instigatie van Cornelis Pieter van Leyden († 1790) in de jaren zeventig van de 18de eeuw.

Zijn opvatting is tot dusver overgenomen, zoals door Van der Steur in zijn beknopte, maar uitstekende studie over kasteel Warmond.⁴

Renaud maakte de hierboven genoemde aanmerking lang geleden in een publicatie uit 1952. Mede dankzij prof. Renauds inzet heeft de kastelenkunde sindsdien niet stilgestaan. Vandaar dat nadere beschouwing van enkele afbeeldingen waarop de Warmondse toren voorkomt en enkele observaties in het huidige gebouw mij tot een andere conclusie deden komen. Dit artikel is de schriftelijke neerslag van een korte studie die ik deed naar de (bouw)geschiedenis van het Huis te Warmond, in het kader van het project 'Kastelen & Buitenplaatsen in Zuid-Holland'.⁵

Het huis te Warmond beschikt over een rijk archief dat in het kasteel wordt bewaard. Vanwege de geringe hoeveelheid tijd die ik voor dit onderzoek ter beschikking had, heb ik helaas weinig gebruik kunnen

maken van dit archief. Wat dit betreft leun ik dan ook zwaar op het werk dat Fockema Andreae en Van der Steur reeds hebben gedaan. Vandaar ook dat ik met enige nadruk wil stellen dat onderstaande conclusies een globaal en voorlopig karakter dragen. Huis te Warmond verdient zonder twijfel meer en dieper gaande aandacht. Moge dit artikel een aanzet tot hernieuwd onderzoek zijn.

Wie de nog altijd schilderachtige dorpsstraat in Warmond noordwaarts uitwandelt, stuit tenslotte op een hoogopgaand bos met enorme bomen. Een eenvoudig houten hek verbiedt ons verder te gaan. Hier begint het landgoed Huis te Warmond. Alleen 's winters is de voorgevel van het fraaie, in classicistische trant gebouwde en geheel witgepleisterde huis, dat het middelpunt van het parkbos vormt, nog juist door het kale hout te ontwaren (Afb. 1).

Zoals bij de meeste andere kastelen en buitenplaatsen in de Hollandse provincies is ook het Huis te Warmond gelegen aan en deels op een oude strandwal. Het huis ligt in het lage, natte gedeelte van het terrein, zodat de gracht altijd water bevat. In feite geeft de langgerekte vorm van het dorp Warmond de contouren van de strandwal nog aan. Deze ten opzichte van de omliggende veenvlaktes wat hoger gelegen zandige gronden zijn van oudsher voor bewoning gebruikt. Dat geldt mogelijk ook voor Warmond; al voor 900 wordt in schriftelijke bronnen een nederzetting Uuarmelda genoemd.⁶ Of er toen reeds sprake was van bebouwing op de plaats van het huidige Huis te Warmond is niet bekend.

Korte bewoningsgeschiedenis

't Huys Warmond is zijn geschiedenis niet als buitenplaats begonnen, maar als adellijke woonstede. De eerste vermelding van een huis op de huidige plaats stamt uit 1362. Het was toen de residentie van de heren van Warmond, op dat moment heer Jacob van den Woude († 1395). Deze Jacob werd door Machteld († 1372), vrouwe van Voorne, beleend met 'sijn huys tot Warmonde, sijn heemwerf met alle de huysinghe daer opstaent en metten boomgaerde [...].⁷ Jacob van den Woude is niet de eerst bekende heer van Warmond. Al in de 13de eeuw is er sprake van een ridder Dirk van Warmunde, die het boven omschreven goed, gezien de opdracht in 1362, kennelijk in vrij eigendom hield. Dit gold overigens niet voor de heerlijkheid Warmond, die hij in leen hield van de Hollandse graaf.⁸

Dirk van Warmunde had slechts één dochter, die met Jacob, de twaalfde heer van Woude († voor 1303) huwde, waarna het Warmondse bezit in handen van dit geslacht kwam. De binnen de ridderschap als eer-

vol bekend staande familie was kennelijk bedreven in de exploitatie van het goed, want Jan van der Woude (1395-1417) werd voor een zeer vermogend man gehouden. Hij was in ieder geval rijk genoeg om in Warmond de stichting van een tweetal kloosters (mede) mogelijk te maken.⁹ Onder zijn bewind, in 1403, wordt Warmond tevens een hoge heerlijkheid.

Het geslacht Van den Woude zou lang de scepter over Warmond blijven zwaaien. In 1525 echter sterft de familie in mannelijke lijn uit en komt het kasteel in handen van een dochter, Maria van den Woude, die met Philips uit het geslacht van Mathenesse trouwt. Ook uit deze verbintenis komen geen mannelijke nakomelingen voort, maar wel een dochter, Maria. Door een huwelijk in 1504 met Jan van Duvenvoorde († 1543), komt de heerlijkheid Warmond met huis en al in handen van het roemrijke Hollandse geslacht Van Wassenaer-Duvenvoorde. In 1573 werd Huis te Warmond door de Spanjaarden bezet. Zij hebben het kasteel zwaar beschadigd door het in de brand te steken. De kleinzoon van Jan van Duvenvoorde, die ook Jan (†1610) heette en een belangrijke bijdrage leverde aan de strijd tegen de Spanjaarden, heeft het kasteel vanaf 1579 tegen hoge kosten laten herstellen.

Tot 1774 bleef het goed in het bezit van de Van Duvenvoordes. In dat jaar werd de heerlijkheid met het huis verkocht aan Cornelis Pieter van Leyden (†1790). Deze was op dat moment al heer van liefst vijf heerlijkheden, die hij van zijn vader Diederik († 1764), een fervent verzamelaar wat dit betreft, had geërfd.¹⁰ Cornelis Pieter, die het Huis te Warmond voor de aankoop al enige tijd had gehuurd, gaf het kasteel tenslotte zijn huidige aanzien.

Het huwelijk van Cornelis Pieters zoon Frederik met Augusta van Pallandt blijft kinderloos, waarmee een einde komt aan het geslacht Van Leyden, althans te Warmond. Huis en heerlijkheid komen via vererving in handen van een nicht die in 1840 met Leopold, graaf van Limburg Stirum trouwt. Tot 1901 blijft het huis in handen van dit geslacht. Overigens waren de Van Limburg-Stirums praktisch alleen in naam heren van Warmond meer. Gedurende de Franse tijd werden heerlijkheden als bestuurlijke instellingen grotendeels ontmanteld. Het bestuur kwam in handen van een burgemeester en een gemeenteraad, een instelling die op Franse leest was geschoeid.

In 1901 wordt het huis en het omliggende park door de 42 erven van de Van Limburg-Stirums voor de prijs van f 80.000,- verkocht aan de Leidse lakenfabrikant C.H. Krantz. De familie Krantz bewoonde het huis tot 1960, met uitzondering van de periode 1937 tot 1945, toen het huis na de dood van de weduwe van C.H. Krantz leegstond, respectievelijk werd gebruikt door de Duitse bezetter. In 1960 werden huis en park gekocht door de gemeente Warmond,

die het park verkocht aan Stichting Het Zuidhollands Landschap en het huis aan de Stichting Huis te Warmond. Laatstgenoemde stichting streeft ernaar het huis blijvend particulier bewoond te houden. Stichting Het Zuidhollands Landschap waarborgt het voortbestaan van het park.

Aanwijzingen met betrekking tot de bouwgeschiedenis van het middeleeuwse huis

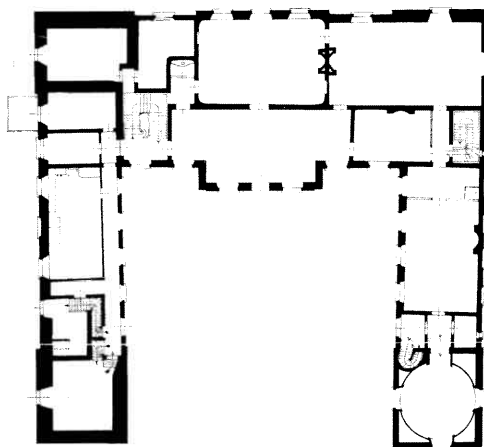
Huis te Warmond werd dus door Cornelis Pieter van Leyden ingrijpend gewijzigd. Het huidige gebouw laat maar weinig zien van oudere bouwelementen, die echter wel degelijk in het huis werden geïntegreerd. Dit kan men onder andere opmaken uit een set van drie opmetingen – van elke bouwlaag één – die in 1901 werd gemaakt (Afb. 2 a, b, c). Op een aantal plaatsen in het huis werden zware muren aangetroffen. Het meest opvallend zijn de muurdiktes van het westelijke paviljoen, de noordelijke toren en de daartussenin liggende vleugel. De muren van de rest van het complex werden, in vergelijking met de vernoemde bouwdeelen, veel lichter uitgevoerd.

Tijdens het verwijderen van de stuclaag in de jaren zestig werden in het muurwerk van paviljoen, vleugel en toren op tal van plaatsen resten van oudere bouwfases aangetroffen. Helaas werden die tijdens de restauratiewerkzaamheden niet officieel gedocumenteerd. De nieuwe stuclaag onttrekt nu alle sporen aan het oog. Wel heeft één van de bewoners van het kasteel toen één en ander globaal vastgelegd, zodat het toch mogelijk is een indruk te krijgen van wat toen te zien was.¹¹ Deze bouwsporen zullen in het volgende nog aan de orde komen.

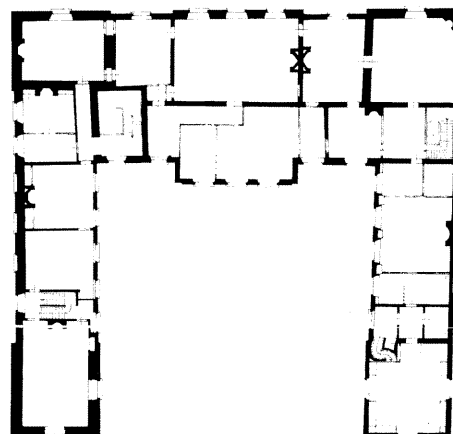
Over hoe het gebouw er voor de verbouwing van de Cornelis Pieter van Leyden moet hebben uitgezien zijn we redelijk ingelicht. De schriftelijke bronnen van voor 1780 zijn weliswaar nogal schaars, dan wel beperkt informatief¹², maar daar staat tegenover dat het gebouw van vrijwel alle zijden wel eens is vastgelegd.¹³ Helaas zijn de meeste afbeeldingen, zeker wat betreft de details, niet altijd even betrouwbaar. Dikwijls gaat het niet om daadwerkelijke opnames van het huis, maar kopieën of bewerkingen van eerdere tekeningen. Toch kan men op basis van dit grafische materiaal in hoofdlijnen wel enkele conclusies trekken.

Naast de afbeeldingen zijn er in het interieur van het huidige gebouw een aantal zaken te zien die men als reminiscenties aan een eerdere bouwfase kan beschouwen. Deze aanwijzingen hebben met name betrekking op de grote toren die zich ooit ter plaatse van het huidige hoekpaviljoen bevond en waarvan, blijkens sporen in het muurwerk, grote delen in het huidige bouwdeel zijn geïntegreerd. In dit artikel zal

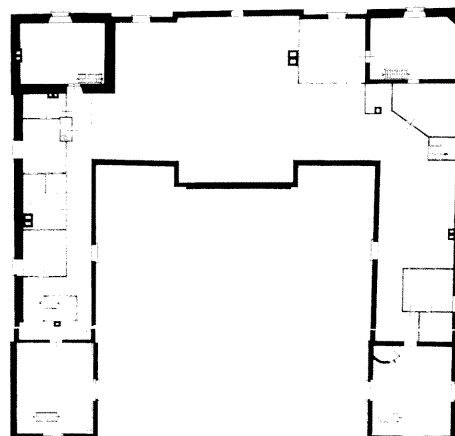
Afb. 2
Opmetingsschetsen van het Huis te Warmond, gemaakt in 1901.
Oorspronkelijke schaal 1:100.

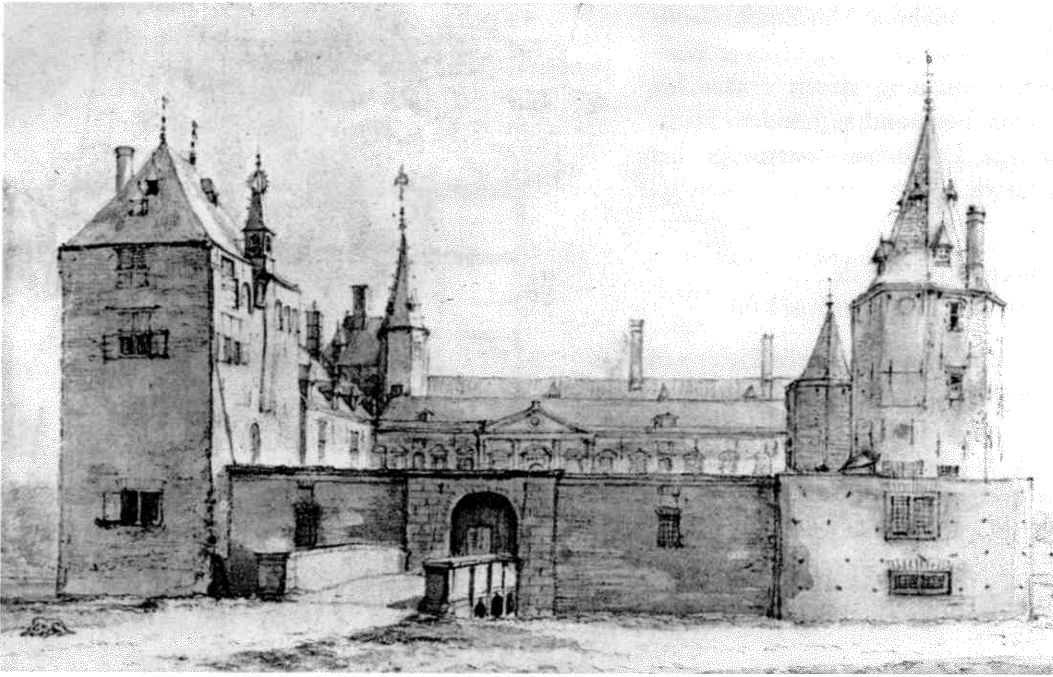
a. begane grond

b. 1^e etage

c. 2^e etage, zolderniveau

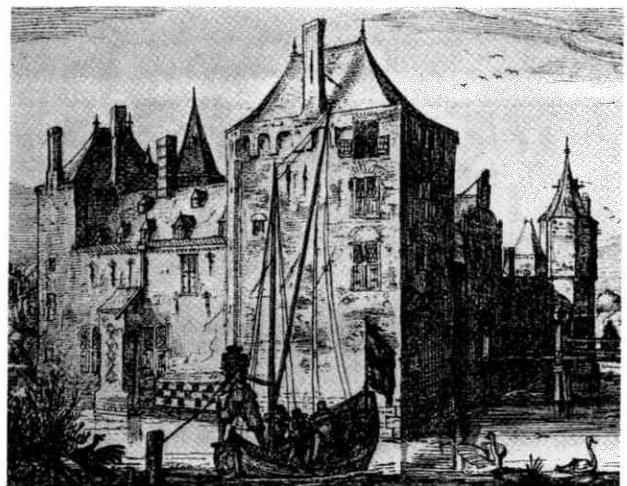
Afb. 3 Huis te Warmond vanuit het zuidwesten. Tekening in zwart krijt en penseel in grijs van Roelant Roghman (uit: Van der Wijck 1990, nr. 203).

ik ingaan op deze oudere toren en zal zijn vermoedelijke functie centraal staan. Begonnen zal worden met een korte analyse van de meest betrouwbare afbeeldingen, daarna volgen de aanwijzingen die het gebouw zelf ons nog verschaft.

Enkele betrouwbare tekeningen

Het eerste dat uit de verschillende afbeeldingen valt op te maken is dat het kasteel te Warmond voor de verbouwing van 1780 een samenraapsel was van verschillende bouwfasen, waarvan sommige terug lijken te gaan op de middeleeuwen. Een betrouwbaar geachte afbeelding van het kasteel is van de hand van Roelant Roghman (1620-1686).¹⁴ Deze laat het gebouw recht van voren, dus vanuit het zuidwesten, zien (Afb. 3). Het meest in het oog springende bouwdeel is de zware rechthoekige toren die op de plaats van het huidige westelijke hoekpaviljoen stond. Bij nadere beschouwing blijkt dit bouwlichaam niet naadloos aan te sluiten op de vleugel die erachter ligt. Van deze vleugel is immers de hoek te zien, alsmede de aanzet van het daarop gelegen zadeldak. Hierdoor wordt de indruk gewekt dat de toren ooit vrij stond. Aan de grachtzijde is op dezelfde plek iets vergelijkbaars te zien. Deze kant van het gebouw wordt weergegeven op een aantal platen, waarvan de gravure toegeschreven aan Claas Jansz. Visser van 1612 wel de betrouwbaarste is (Afb. 4).¹⁵ De merkwaardige aansluiting op de vleugel van een bouwlichaam dat nog het meest op een veelhoekige traptoren lijkt, valt hier bij-

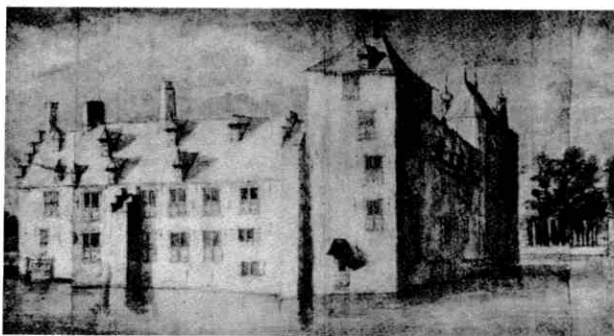
zonder op. Op een tekening van Anthonie Beerstraten (werkzaam tussen 1660-1671), waarop de noordwestzijde en de achterzijde van het kasteel zijn weergegeven, is één en ander duidelijker te zien (Afb. 5). Tegen de noordwand van de toren is inderdaad een traptoren geplaatst die de vorm heeft van een halve zeshoek of een 3/8 achthoek. Het buitenste schuine vlak van die achthoek, dat wil zeggen het vlak aan de grachtzijde, staat tussen de toren en de vleugel in en is er de oorzaak van dat een rechtstreekse aansluiting van de vleugel op de toren onmogelijk is. Dit is vreemd als men aanneemt dat beide bouwlichamen in één bouwphase tot stand zijn gekomen. Men zou dan

Afb. 4 Huis te Warmond vanuit het westen. Gravure van Claes Jansz. Visser van voor 1612 (uit: Witkam 1963, afb. 3).

toch tot een fraaiere oplossing zijn gekomen. Door de nogal geprononceerde polygonale vormgeving van de traptoren en vooral door de wijze waarop hij tegen de toren is geplaatst wordt de indruk gewekt dat dit bouwelement constructief bij de toren hoort en niet bij de vleugel. Omdat een wenteltrap een cirkelvormig grondplan heeft, moet deze zowel in het inwendige van de traptoren als in het muurwerk van de toren zelf uitgespaard zijn geweest.¹⁶ Als de traptoren van meet af aan bedoeld zou zijn om tevens de verdieping van de vleugel te kunnen bereiken, dan had men de spiltrap niet in het muurwerk van de toren hoeven inwerken. Men had in dat geval kunnen volstaan met het bouwen van een eenvoudige, min of meer vrij in een hoek staande, vierkante of ronde trappartij. Met andere woorden: de traptoren maakte constructief geen deel uit van de vleugel, maar uitsluitend van de toren.¹⁷ Mede gezien de onregelmatige aansluiting van de vleugel op de toren kan men hieruit concluderen dat de toren en de traptoren, samen één bouwmasse vormend, op een ander tijdstip tot stand moeten zijn gekomen dan de vleugel. Mijns inziens moet de toren ooit een vrijstaande bouwmasse zijn geweest, waaraan later de vleugel werd toegevoegd. In tegenstelling tot Renauds hierboven aangehaalde veronderstelling zie ik de toren wel degelijk als het oudste element van het kasteel. Naar alle waarschijnlijkheid gaat het om een woontoren.

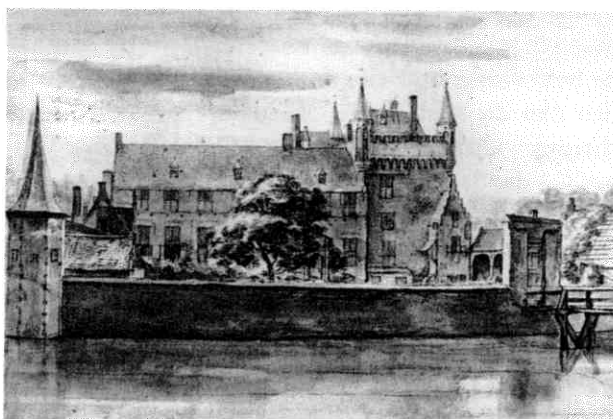
Deze veronderstelling kan nader worden onderbouwd. Aan de lange zijde van de toren en op de traptoren is onder het dak op vrijwel alle afbeeldingen een ernstig gemutileerd boogfries te onderscheiden. Dit element komt bij geen van de andere bouw delen van het kasteel voor. Op de eerste plaats benadrukt het uitsluitend hier aanwezige motief het zelfstandige karakter van de toren. Bovendien is het boogfries wel erg zwaar uitgevoerd. Het is heel goed mogelijk dat het hier eerder om een reeks van door bogen verbonden consoles gaat, die tezamen de uitkraging vormden

Afb. 5 Huis te Warmond vanuit het noorden. Tekening van Antonie Beerstraten, die tussen 1660-1671 werkzaam was. (uit: Oudheidkundig Jaarboek 1936, Bulletin van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond p. 5-1936)

ten behoeve van een gekanteelde weermuur. Een dergelijke constructie komt men bij veel laat-middeleeuwse woontorens tegen¹⁸, bijvoorbeeld bij de laat 14de-eeuwse of vroeg 15de-eeuwse woontoren van het kasteelcomplex Keenenburg te Schipluiden, dat eveneens door Roghman werd vastgelegd (Afb. 6). De Schipluidense woontoren, die later ingebouwd is geraakt door latere bouw delen, is op Roghmans afbeeldingen nog goed te onderscheiden. Aan het gebouw is duidelijk een uitkraging op bogen te zien, die de gekanteelde weermuur draagt en de aanwezigheid van een weer- of werpgang aanduidt. Een ander voorbeeld uit deze omgeving is de woontoren van het voormalige kasteel Boekhorst in Noordwijkerhout, die op een prent van Spilman (1721-1784) werd ver-eeuwigd.

Een weermuur op bogen past mijns inziens uitstekend bij hetgeen er op de afbeeldingen van de toren van het Huis te Warmond is te zien. Bij dit gebouw zou deze aanleg door latere verbouwingen nagenoeg teniet zijn gedaan.

Afb. 6 De Keenenburg te Schipluiden met zijn tussen latere bebouwing omgeven woontoren. Tekening in zwart krijt en penseel in grijs van Roelant Roghman (uit: Van der Wijck 1990, nr. 86).

Aanwijzingen in het interieur

Op de tekeningen van Roghman en Van Beerstraten is de toren van Huis te Warmond nadrukkelijk weergegeven als een enigszins langgerekt bouwlichaam. Op een reconstructietekening van Renaud, die is gebaseerd op een opmeting van 1901 heeft de toren een vrijwel vierkant grondplan. In de tekst noemt hij als afmetingen ongeveer 7 x 7 meter.¹⁹ Mogelijk heeft Renaud zijn reconstructie gebaseerd op de afmetingen van het huidige paviljoen dat de toren rond 1780 opvolgde. In werkelijkheid moet de toren wel degelijk langer zijn geweest dan 7 meter. Een aanwijzing hiervoor vinden we in de dakconstructie van de vleugel tussen westelijk hoekpaviljoen en de noordelijke toren. Deze kap is wat betreft de hoofdonderdelen van oudere datum dan de overige daken van het gebouw. De spanten en de flieringen zijn namelijk van eiken-

hout. Het is heel goed mogelijk dat deze onderdelen bij de verbouwing vanaf 1775 door de baron van Leiden zijn overgenomen uit het laat 16de-eeuwse dak dat Jan van Duvenvoorde had laten bouwen tijdens de herstelwerkzaamheden naar aanleiding van de verwoesting door de Spanjaarden in 1573.²⁰ De bekleding van de kap daarentegen, de sporen en het dakbeschoot, zijn van grenen, de houtsoort die ook voor de meeste andere dakconstructies van het kasteel is gebruikt. Nu is het zo dat aan de westzijde van de vleugel, aan de paviljoenzijde dus, de oude, eikenhouten flieringen van de kap aanzienlijk in grenenhout zijn verlengd (Afb. 7).²¹ Deze verlenging moet hebben plaatsgevonden tijdens de verbouwing van het huis naar zijn huidige vorm in de jaren tachtig van de 18de eeuw, toen het van oorsprong rechthoekige grondplan van de oude toren in verband met de bouw van het paviljoen tot een vierkante grondslag werd gereduceerd. Het dak boven de vleugel, dat in de nieuwe situatie met een eigen dakschild werd beëindigd, moest toen aanmerkelijk worden verlengd. Overigens is de afstand waarover de flieringen aan de binnenplaatszijde moesten worden verlengd aanzienlijk korter dan aan de buitenmuurzijde van de vleugel; met andere woorden aan die zijde waren de oorspronkelijke, eiken flieringen dus langer. Dit kan worden verklaard uit het feit dat de oorspronkelijke toren aan de grachtzijde met de traptoren enigszins was uitgebouwd en dus verder naar het noorden uitstak. Aan de binnenplaats-

Afb. 7 Verlengde fliering in de kap van de westelijke vleugel van Huis te Warmond (grachtzijde). Fliering van eikenhout, verlenging in grenen (foto auteur).

Afb. 8 Oostelijke wand van het westelijke paviljoen en de daarop aansluitende vleugel, gezien vanaf de binnenplaats. Door het eerste raam op de etage van de vleugel is de wand van de grote rechthoekige kamer te zien (foto auteur).

zijde was dit niet het geval. Daar sloot de kap van de vleugel rechtstreeks op de vlakke achterwand van de toren aan.

Een andere aanwijzing die de veronderstelling dat de oude middeleeuwse toren een rechthoekige grondslag had ondersteunt, komt voort uit een waarneming van Van der Steur.²² Toen de pleisterlaag van het muurwerk aan de binnenplaatszijde was verwijderd, bleek namelijk dat het muurwerk van het huidige paviljoen niet ophield bij de sprong tussen dit bouwdeel en de daarop aansluitende vleugel. Het liep nog door in de vleugel, ongeveer tot aan de post van de deur die op de cour uitkomt. De sprong die het muurwerk op de grens tussen het huidige paviljoen en de vleugel maakt, moet derhalve zijn ontstaan door het wegkappen van de buitenste steenlaag van de oostelijke hoek van de woontoren.

Tenslotte is de vorm en de grootte van de kamer aanwezig op de verdieping van het paviljoen merkwaardig. Het paviljoen heeft als bouwmasse een vierkante grondslag. De ruimte op de begane grond in dit bouwdeel, volgt dit grondplan volledig. Dat is niet het geval met de ruimte op de verdieping, die een sterk rechthoekige vorm heeft. De kamer 'past' daarom niet in het paviljoen, maar strekt zich naar het noorden toe tot in de vleugel uit (Afb. 2, b). Des te opmerkelijker is dat de noordoostelijke wand van de kamer precies op de plek staat waar de noordelijke buitenwand van de oude toren te verwachten zou

zijn. Bij nadere beschouwing is dit merkwaardige verschijnsel ook aan het exterieur van het gebouw af te lezen. Vanaf de binnenplaats gezien wordt het eerste venster op de verdieping van de vleugel naast het paviljoen voor meer dan driekwart van de breedte afgeschermd door het uiteinde van de langsmuur van de voornoemde kamer (Afb. 8). Aan de grachtzijde is het verschijnsel veel moeilijker te onderscheiden. Het muuroppervlak tussen de aanzet van het paviljoen en het eerste venster is daar wel een stuk breder dan aan courzijde. Het venster is ook een stuk smaller (Afb. 9). Kennelijk was het streven naar symmetrie aan de grachtzijde niet zo sterk als aan de kant van de binnenplaats van het gebouw die, mede gezien die symmetrie, toch als voornaamste pronkzijde van het huis moet worden opgevat.

Wanneer de kamer op de verdieping werd ingericht is onduidelijk. Het is volstrekt niet onmogelijk dat hij pas ver na de verbouwing door Cornelis Pieter van Leyden tot stand is gekomen. De interne indeling van gebouwen wordt immers wel vaker veranderd. Anderzijds is het toch opmerkelijk dat men aan de grachtzijde op de 'paviljoen overschrijdende' dimensies van het vertrek lijkt te hebben geanticipeerd door de toepassing aldaar van smallere vensters. Dit zou erop kunnen wijzen dat de kamer al tijdens de verbouwing onder Cornelis Pieter van Leyden zijn merkwaardige proporties heeft gekregen. Aan de binnenplaatszijde kon men deze concessie, gezien de juist daar zo belangrijke symmetrie, natuurlijk niet doen.

Hoewel de ruimtelijke indeling van het huis verre van regelmatig is, kunnen er elders in het gebouw geen kamers worden aangetroffen die op een soortgelijke manier inbreuk plegen op het aanzien van het exterieur. De grote kamer die op de begane grond voor de helft in de oostelijke achtertoren is gelegen en voor de andere helft in de vleugel tussen beide achtertorens, overschrijdt weliswaar de grenzen van de aan het exterieur als afzonderlijke bouwdelen te onderscheiden toren en vleugel, maar het is duidelijk te zien dat dit tot het concept van de huidige aanleg hoort. Nergens heeft men door middel van 'trucs' het symmetrische uiterlijk met het onregelmatige karakter van het grondplan hoeven verzoenen; nergens staan er muren achter vensters.

De vraag is nu waarom de kamer in het westelijke paviljoen zijn opmerkelijke dimensies heeft gekregen. Een verklaring zou kunnen zijn dat de kamer in wezen een reminiscentie is van de voornaamste ruimte van de oude middeleeuwse, rechthoekige woontoren, de eveneens op de verdieping gelegen zaal en die ongeveer even groot moet zijn geweest. Heeft Cornelis

Afb. 9 Westelijk paviljoen en de aansluitende vleugel aan de grachtzijde (foto auteur).

Pieter van Leyden met het huidige, wat betreft zijn dimensies toch merkwaardige vertrek, althans de plaats en de omvang van de oude zaal willen respecteren?

De toren van Warmond in een typologisch kader

In het voorgaande kon worden geconcludeerd dat de toren zoals weergegeven op de hierboven gepresenteerde historische tekeningen van Huis te Warmond, in wezen een oude woontoren was, die ooit vrij op het terrein moet hebben gestaan. Nu is het moment aangebroken om de argumenten die Renaud destijds tegen deze conclusie inbracht te weerleggen.

In het in 1996 verschenen boek '1000 jaar kastelen in Nederland' worden de laatste inzichten met betrekking tot het middeleeuwse kasteel en zijn ontwikkeling beschreven. In het eerste hoofdstuk beschrijft Janssen de verschillende kasteeltypes die in de middeleeuwen in Nederland werden gebouwd. De woontoren – ook wel donjon genoemd – wordt daarbij beschreven als de woonstede bij uitstek van de lokale, lagere adel. In het bouwconcept waren verdedigbaarheid en bewoonbaarheid verenigd. Daarnaast vormde dit gebouw de bestuurlijke kern van een heerlijkheid en legitimeerde het de macht en de status van de heer die er resideerde. Zo'n belangrijk stenen bouwwerk maakte grote indruk in de over het algemeen door houtbouw gedomineerde omgeving.

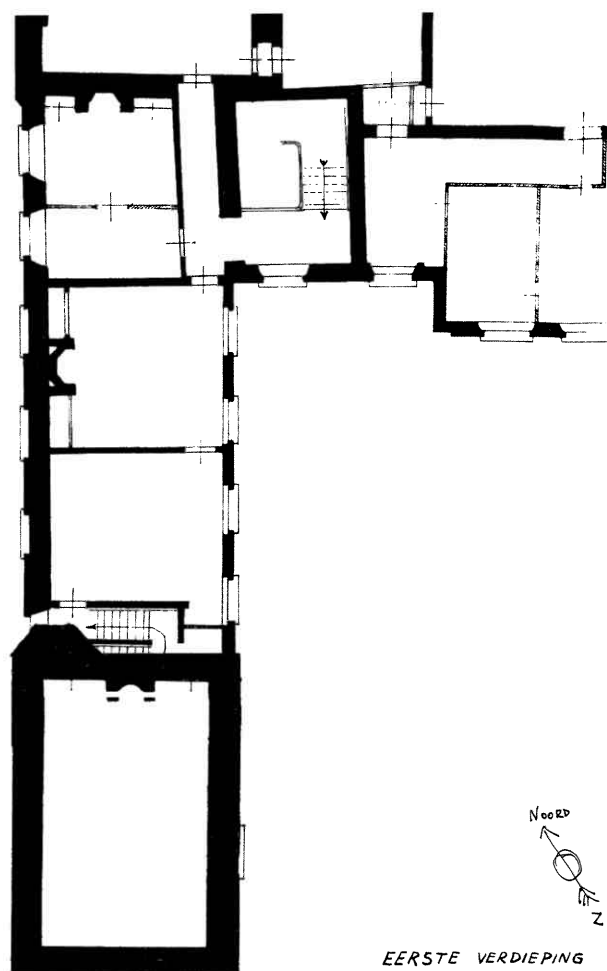
Hoewel er vrij weinig woontorens in opstand bewaard zijn gebleven, kenden deze bouwwerken in het huidige Nederland ooit een wijde verspreiding. Verreweg de meeste dateren uit de periode van ca. 1250 tot 1450. Vanaf 1250 kwam baksteen, waarin de meeste torens zijn opgetrokken, voor een steeds grotere kring beschikbaar. Het voordien gebruikte en uit Duitsland geïmporteerde tufsteen was vanwege de hoge kosten voorbehouden aan de allermachtigsten. Alleen landsheren, zoals de graaf van Holland of de bisschop van Utrecht, die zowel over de middelen als over de benodigde interregionale contacten beschikten, konden de aanvoer van dit materiaal bekostigen en organiseren. Vóór de introductie van baksteen zullen de meeste adellijke huizen wel van hout zijn geweest.²³

De opbouw en inrichting van nog bestaande woontorens zijn nogal uniform. Meestal hebben dergelijke huizen een vierkante of rechthoekige grondslag en telden ze op zijn hoogst vier, maar meestal drie bouwlagen. De onderste bouwlaag was dikwijls overwelfd en half onderaards gelegen, waardoor de ruimte een kelderachtig karakter had. Op de verdieping bevond zich een vertrek dat meestal het hele binnenmuurse oppervlak van de toren in beslag nam: de zaal. Dit vertrek moet als de meest prestigieuze ruimte in het kasteel worden opgevat en zal wel gebruikt zijn tijdens min of meer officiële gebeurtenissen. Op de verdieping boven de zaal tenslotte bevonden zich vertrekken met een huiselijker karakter, zoals slaapkamers, bergruimte en dergelijke. Alle verdiepingen waren in de regel met een meestal in de buitenmuur uitgespaarde, soms iets naar buiten uitgebouwde trap te bereiken.

In het kader van de verdedigbaarheid waren de muren van woontorens van een behoorlijke dikte, meestal meer dan 1 meter. Ook waren de gebouwen in de regel uitsluitend via de eerste etage te betreden. De vaak kleine, hooggelegen ingang kon via een verwijderbare houten trap of brug worden bereikt.²⁴ De toren werd aan de bovenzijde bekroond met een schilddak, dat werd omgeven door een loopgoot achter een – eventueel – gekanteelde weermuur. De ligging op een met een brede gracht omgeven terrein vervolmaakte de verdediging.

Zoals hierboven bleek waren de afmetingen van het grondplan van de Warmonder toren voor Renaud (volgens hem 7×7 meter) te gering om het gebouw als zelfstandige woontoren te kunnen classificeren. De bij Renaud gegeven maten kloppen echter niet. Met behulp van de aanwijzingen die de historische tekeningen en enkele globale observaties in het huidige Huys 't Warmond ons verstrekten heb ik de omtrekken van de oude toren kunnen bepalen. Zoals is ge-

bleken had de toren een rechthoekig grondplan en was hij daardoor groter dan door Renaud werd verondersteld, namelijk tenminste 7×9.5 meter, buitenwerks gemeten (Afb. 10). Vergeleken met andere woontorens in Zuid-Holland en de rest van Nederland zijn deze buitenmaten inderdaad bescheiden maar beslist niet te klein te noemen. In de directe omgeving van Warmond, laten we zeggen de provincie Zuid-Holland, zijn de meeste woontorens iets groter dan de het voor Warmond veronderstelde exemplaar. De zijden van het grondplan van de waarschijnlijk 13de-eeuwse donjon Rodenburg te Zoeterwoude, die door archeoloog Braat werd onderzocht, bedroegen ca. 9.5 meter (buitenwerks gemeten).²⁵ De 'eingemottete' woontoren te Hillegersberg bij Rotterdam, waarvan de onderste geleding nog grotendeels overeind staat, en die eveneens uit de 13de eeuw stamt, weerspiegelt een gebouw van vergelijkbare dimensies, te weten ca. 10×10 meter buitenwerks (Afb. 11).²⁶ Maar de woontoren van de reeds genoemde Keenen-

Afb. 10 *Bewerking van afbeelding 2 b, waarbij de contouren van de woontoren zijn aangegeven op basis van de afmetingen van de kamer op de etage van het westelijk paviljoen en de verlengde flieringen in de kapconstructie boven de vleugel (tekening auteur).*

Afb. 11 Restanten van de woontoren te Hillegersberg, gezien vanuit het zuiden (foto auteur).

burg was nauwelijks groter dan die te Warmond (9.4×7.9 meter).²⁷ Uit opgravingen is gebleken dat de oorspronkelijk 'ingemottete' woontoren van Holy (een kleine, als een enclave in het ambacht Vlaardingen gelegen heerlijkheid) nog aanzienlijk kleiner was: 6.4×7.4 meter.²⁸

Buiten Zuid-Holland zijn er ook voorbeelden van woontorens te vinden die qua afmetingen wel met Warmond vergelijkbaar of zelfs nog iets kleiner zijn. Interessant qua type en afmetingen is de woontoren in het Gelderse Scherpenzeel. Deze kleine 14de-eeuwse donjon, die nu volledig is geïntegreerd in het huidige landhuis, had een rechthoekig grondplan dat slechts 5×6.5 meter mat. In het huis Rhijnestein te Cothen is ook zo'n bescheiden toren bewaard gebleven. Het gaat om een vrijwel vierkante structuur van 8.5×8.5 meter. De donjon dateert uit de eerste helft van de 14de eeuw.²⁹ Een ander Utrechts voorbeeld is het nog volledig als vrijstaande woontoren herkenbare Natewisch in Amerongen. Deze toren dateert mogelijk nog uit de 13de eeuw. Het vierkante grondplan is ongeveer 7×7 meter groot.³⁰ De Thooren te Maasniel (7×6.5 meter) die in zijn huidige gedaante uit omstreeks 1400 stamt maar op een oudere voorganger is gegrondvest, is een Limburgs voorbeeld.³¹ Ook de relatief geringe dikte van de nog bewaard gebleven muren in het hoekpaviljoen van het Huis te

Warmond vormde voor Renaud aanleiding om de oude toren niet als zelfstandige donjon te bestempelen. De muurdikte bedraagt op kelderniveau evenwel minstens 1 tot 1.20 meter. Ter hoogte van de tweede bouwlaag is het muurwerk nog altijd minstens 90 centimeter dik. Deze muurdiktes zijn inderdaad niet spectaculair, maar komen bij woontorens wel meer voor. Zo zijn de muren van de hierboven reeds genoemde woontoren te Hillegersberg op kelderniveau niet veel dikker dan 1 meter, die van de woontoren van de Kenenburg niet dikker dan 1.25 meter. Van Holy bedroeg de muurdikte onderin het gebouw ook rond de 1.2 meter. De muurdikte van de Lunenburg bedraagt op hetzelfde niveau ongeveer 1.20 meter en van Natewisch 1.30 meter.³² Daar komt nog bij dat het niet zeker is dat de te Warmond vastgestelde muurdikte de oorspronkelijke is. Het is niet uit te sluiten dat de muren van de vrij bescheiden toren van Warmond aan de binnenzijde op een zeker moment zijn afgekapt om zo een grotere binnenruimte te verkrijgen.³³ Ter hoogte van de oorspronkelijke kelder kan dit gebeurd zijn door de verwijdering van het (ingestorte) keldergewelf. Zoals we net al zagen schroomde men niet om muurwerk aan de oostelijke hoek van de Warmonder woontoren zodanig weg te kappen dat een sprong ontstond, waardoor nog altijd de schijn wordt gewekt dat het huidige paviljoen een min of meer zelfstandig bouwlichaam is.

De excentrische ligging op het terrein, het laatste argument dat Renaud aanvoerde om de Warmonder toren als woontoren weg te strepen, kan eveneens terzijde worden geschoven. Sommige donjons stonden niet midden op het terrein maar in een hoek. De rest van de beschikbare grond kon dan in beslag genomen worden door utilitaire bebouwing, zoals personeelsverblijven en/of een boerderij met stallen. Dit lijkt onder andere het geval te zijn geweest bij het kasteelcomplex Polanen bij Monster in Zuid-Holland, dat reeds voor 1300 moet zijn ontstaan. Het kasteelterrein (het kasteel zelf werd in 1351 op bevel van graaf Willem afgebroken) werd in 1981 aan een grondig archeologisch onderzoek onderworpen in verband met de ingebruikneming van de grond door een tuinbouwbedrijf. Vrijwel direct aan de gracht stond op de noordoostelijke hoek van een vrij groot terrein een vierkante woontoren. Op het terrein werden vervolgens resten aangetroffen van enkele vroeg 14de-eeuwse bijgebouwen, die als woonplaats voor het personeel en misschien als boerderij dienst hebben gedaan.³⁴ Een vergelijkbare situatie kan zich hebben voorgedaan bij het kasteelcomplex Den Burgh te Rijswijk.³⁵

Datering en hypothetische reconstructie

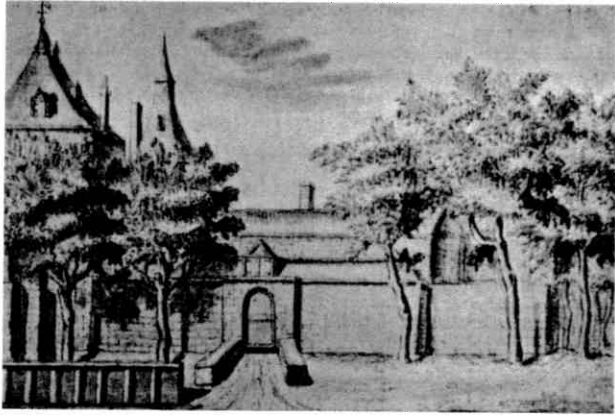
Nu de oude toren te Warmond op basis van bovenstaande argumenten als woontoren is geïdentificeerd, doet zich de vraag voor wanneer de toren te Warmond tot stand kan zijn gekomen. Die vraag is moeilijk exact te beantwoorden, omdat er over de bouw geen (schriftelijke) bronnen zijn overgeleverd vóór 1362, het jaar waarin Jacob van den Woude het kasteel en het direct omliggende terrein aan Machteld van Voorne overdraagt. Wel is zo'n leenovereenkomst bij uitstek de gelegenheid om de constructie van een versterkt huis op vast te pinnen. Immers, de bouw van kastelen was van oorsprong een koninklijk recht dat de graven van Holland zichzelf sinds de 11de eeuw hadden weten toe te eigenen. Zij verleenden het recht vervolgens aan hun naaste familie en aan vazallen. De leenopdracht aan de graaf (of aan een andere aan de graaf leenplichtige adellijke persoon) was meestal de belangrijkste vereiste om toestemming voor de bouw van een versterkt huis te krijgen. De leenovereenkomst bond de leenman immers aan zijn leenheer. De trouw van de eerste verzekerde de laatste er (in principe) van dat het kasteel niet tegen hem gebruikt kon worden. Zonder grafelijke toestemming in de regel dus geen kasteel.³⁶

Toch is het niet uit te sluiten dat de Warmonder woontoren reeds lang voor 1362 bestond. Er wordt in de verleiding immers gesproken van 'sijn (dat wil zeggen van Jacob van den Woude) huys tot Warmonde,

sijn heemwerff met alle huysinghe daer opstaent [...]'.³⁷ Jacob beschikte op dat moment dus al over een huis en een heemwerf. Mogelijk is hiermee reeds het kasteel met het omliggende terrein te vereenzelvigen; een situatie die, zoals ik hierboven al heb aangegeven, kan hebben geleken op die van Polanen. Het feit dat dit kasteel dan tegen de regels in op allodiaal bezit zou hebben gestaan – het terrein met de opstallen wordt immers pas in 1362 in leen opgedragen – hoeft geen beletsel te zijn voor de aanname dat het kasteel al ouder zou kunnen zijn. Dirk van Warmunde was namelijk al aan de Hollandse graaf gebonden omdat hij de heerlijkheid Warmond van de graaf in leen hield. Het is voorstelbaar dat hij of zijn voorganger reeds tot de bouw van de toren was overgegaan. Interessant in dit verband is wellicht dat op Warmonds grondgebied in de loop van de 13de eeuw nog een tweede stenen kasteel was verzezen, te weten het 'stenhus' van Dirk van Teilingen.³⁸ Het is goed denkbaar dat Dirk van Warmunde als naburig ambachtsheer niet onder zal hebben willen doen voor Dirk van Teilingen. Anderzijds blijft het mogelijk dat de toren pas onder Jacob van den Woude werd gebouwd ter gelegenheid van de verleiding in 1362. Het gebouw kan kort tevoren en dus vooruitlopend op de officiële leenopdracht, tot stand zijn gekomen.

De typologie van de woontoren biedt helaas weinig aanknopingspunten voor de datering van het gebouw. Deze torens werden, zoals is gebleken, zowel in de 13de, de 14de als de 15de eeuw gebouwd, waarbij het concept maar erg weinig veranderde. De door bogen gedragen en dus tamelijk rijk uitgevoerde weergang maakt daarentegen geen 13de- of 14de-eeuwse indruk. Dat zou voor een later ontstaan van de toren kunnen pleiten, maar het is ook goed mogelijk dat de weergang een latere aanpassing was. In 1420 werd het kasteel beschadigd toen het in brand werd gestoken bij een hernieuwde uitbraak van de Hoekse en Kabeljauwse twisten. Hoewel de toenmalige ambachtsheer Jacob van den Woude in 1431 overleed, werd het kasteel pas in de jaren veertig in leen gegeven aan Jacobs zoon, wederom een Jacob († 1503). Deze schijnt het kasteel hersteld te hebben.³⁹ Het motief van de weergang op bogen past mijns inziens uitstekend in deze periode. De vroeg 15de-eeuwse woontoren van de Keenenburg was immers met een vergelijkbare aanleg uitgerust. Een nog later ontstaan is evenwel niet uit te sluiten.⁴⁰

Al met al zal de Warmondse woontoren wat betreft de inrichting niet hebben afgeweken van het gangbare. Ik stel mij in totaal drie bouwlagen voor. De eerste bouwlaag was het kelderniveau dat vanwege de rechthoekige vorm en de afmetingen van het grondplan van de toren door middel van een tongewelf zal zijn

Afb. 12 Huis te Warmond vanuit het zuidwesten. Anonieme tekening. Datering onduidelijk (uit Witkam 1963, afb. 7).

overkluisd. De kelder was zoals gebruikelijk uitsluitend vanaf de tweede bouwlaag via de traptoren aan de noordzijde bereikbaar. Op deze tweede bouwlaag lag de zaal. Op dit niveau was tevens de ingang van het gebouw. Die toegang is mijns inziens, al dan niet dichtgemetseld, nog te zien op de tekening van Roghman (Afb. 3). Boven de muur op de voorgrond, die de binnenplaats afsloot, is in het muurwerk van de toren een rondboogopening te zien, die als de (voormalige) toegang van de toren is te identificeren.

Boven de zaal was nog een derde bouwlaag met een aantal vertrekken. Daarboven bevond zich de zolder die werd gedekt door een terugspringend schilddak, zodat er ruimte was voor een loopgang achter een weermuur.

Het lot van de toren

De woontoren zal, zeker als hij reeds in de 13de eeuw werd gebouwd, lange tijd het complex hebben gedomineerd. Op de 'heemwerff' zullen hooguit enkele lagere (houten) bijgebouwen hebben gestaan, waarin het personeel woonde en die mogelijk ook als boerderij dienden.⁴¹

Voor de hand ligt dat het complex in de 15de eeuw begon te 'verstenen'. Eventuele houten bijgebouwen werden in steen opgetrokken. Jan van den Woude († 1417) schijnt in ieder geval rijk genoeg te zijn geweest om dergelijke campagnes uit te laten voeren. Hij leverde immers ook een belangrijke bijdrage aan de stichting van de Warmondse kloosters. Bovendien wordt Warmond onder zijn bestuur een hoge heerlijkheid hetgeen zeker aan het prestige van de heer zal hebben bijgedragen. Men kan ervan uit gaan dat er als vanzelf een zekere behoefte ontstond om de nieuwe status door middel van passende architectuur uit te dragen.

De verwoesting van het huis in 1420 zal het versterkingsproces slechts onderbroken hebben en niet de-

finitief gestopt. Voorstelbaar is dat de nadruk bij de uitbreidingen na verloop van tijd niet zozeer op verdedigbaarheid kwam te liggen, maar op wooncomfort. Deze ontwikkeling die op tal van plaatsen te onderscheiden is, werd onlangs beschreven door De Rijk.⁴² Wanneer en in welke fases die overgang in Warmond verliep is onduidelijk. Voorstelbaar is dat de vleugel die op de historische tekeningen aan de noordzijde op de oude woontoren aansloot, en die nog altijd bestaat in het huidige gebouw, in de loop van de 15de of in het begin van de 16de eeuw aan het complex werd toegevoegd. Dit zou men althans kunnen opmaken uit de aanzienlijke dikte van de zware buitenmuur (0.7 meter), die bij de overige vleugels niet werd aangetroffen. Ook kan toen de eveneens nog bestaande noordelijke toren zijn gebouwd. Deze sloot, naar het zich op het historische beeldmateriaal laat aanzien, naadloos op de vleugel aan (Afb. 4 en 5). De toren had, en heeft nog steeds, vanwege zijn hoogte vrij dikke muren. Ze zijn echter niet zo dik als die van de oude woontoren, althans aanvankelijk niet. Tijdens de opmeting in 1901 stelde men weliswaar een dikte tussen de 0.80 en 1.20 meter vast – vooral de buitenmuren waren zwaar uitgevoerd – maar tijdens de restauratie in de jaren zestig bleek dat het muurwerk van de toren naderhand was verzwakt. Tegen de buitenmuren van de toren was een flinke beklamping van minstens 20 centimeter aangebracht.⁴³ Dit zal tijdens de verbouwing vanaf 1775 zijn gebeurd, klaarblijkelijk om de toren net als de andere torens en paviljoens ten opzichte van de rest van het gebouw iets te laten uitspringen. Bij de woontoren had men juist muurwerk moeten verwijderen om hetzelfde effect te verkrijgen.

Met de bouw van de noordelijke vleugel ontstond een L-vormige aanleg. In de binnenhoek van de nu ontstane aanleg werd een traptoren gebouwd die het mogelijk maakte de verdieping van de vleugels te bereiken. Wanneer de noordelijke vleugel werd gebouwd is onduidelijk, maar het is niet onaannemelijk dat hij pas werd toegevoegd nadat de oudere delen van het kasteel door Jan van Duvendoerde waren gerestaureerd. Deze herstelwerkzaamheden moesten plaatsvinden nadat het kasteel in 1573 door de Spanjaarden was bezet. Tijdens deze Spaanse bezetting moet het gehele kasteel enorm hebben geleden, gezien de grote sommen geld die Jan van Duvendoerde aan het herstel spendeerde. Blijkbaar hadden de Spanjaarden het kasteel in brand gestoken. Jan besteedde tussen 1589 en 1601 maar liefst f 25000,-. Dit bedrag is echter zo hoog dat men zich kan afvragen of alles werd uitgegeven aan herstelwerkzaamheden. Misschien werd de bouw van de noordelijke vleugel alsmede de zuidelijke octogonale hoektoren ook met dit bedrag bekostigd. Het huisarchief van Warmond bevat nogal wat

stukken uit deze periode. Wellicht kan een grondig onderzoek van dit deel van het archief uitsluitsel geven.⁴⁴

Als men ervan uitgaat dat de oorspronkelijke muren van de noordelijke vleugel nog altijd aanwezig zijn in het huidige gebouw, dan valt de dikte van die muren tegen, zeker vergeleken met de zware buitenmuur van de westvleugel. Het lijkt dat de wens om het kasteel te kunnen verdedigen niet langer aanwezig was. Alleen de toepassing van kasteelachtige elementen, zoals de achthoekige traptoren in de binnenhoek van het gebouw en op de zuidelijke punt van het terrein, alsmede het handhaven van – ‘last but not least’ – de oude woontoren, verwijzen nog naar de heerlijke status van het complex. Huis te Warmond veranderde, zoals veel Nederlandse kastelen, langzaam maar zeker in een coulissenkasteel.⁴⁵ In 1629 werd dit omvormingsproces te Warmond beëindigd met de bouw tegen de noordvleugel van een smalle beuk in classicistische stijl, één van de vroegste voorbeelden van deze bouwtrant in de Nederlanden.⁴⁶ Deze nieuwe vleugel is op de tekening van Roghman slechts gedeeltelijk weergegeven maar niettemin duidelijk herkenbaar (Afb. 3).

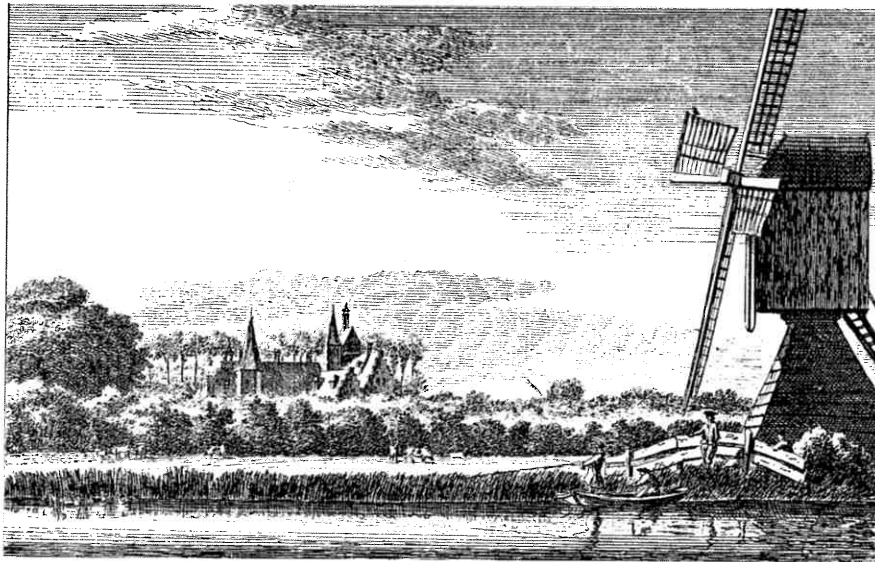
Terug nu naar de oude woontoren. Deze bleef dus tot 1780 ondanks alle wijzigingen gehandhaafd, zij het niet in ongeschonden staat. Dat zou men tenminste kunnen opmaken uit het feit dat op geen van de in 1579 bestaande bouwdelen de kap bewaard was gebleven. Uit een bestek van 20 mei van dat jaar blijkt namelijk dat alle bouwdelen en dus ook de oude woontoren opnieuw van bedaking werden voorzien. Waarschijnlijk heeft de brand de woontoren tot een lege, stenen koker gereduceerd; alle houten vloeren zullen wel verloren zijn gegaan zodat het niet moeilijk was de beschikbare ruimte opnieuw in te delen. Naast de constructie van de nieuwe bedaking van de toren lijkt ook de interne indeling van de toren enigszins te zijn gewijzigd door de toevoeging van tenminste één extra vloerniveau. Dit zou men althans kunnen opmaken uit het feit dat de veronderstelde weergang rond een terugspringend dak werd opgegeven. Dit blijkt uit de tekening van Roghman. Te zien is dat de kap direct op de resten van de weermuur rust.⁴⁷ Dit had tot gevolg dat de ruimte die de toren bood nu naar boven toe kon worden vergroot omdat de weermuur tot buitenmuur was omgevormd. In de nieuwe situatie werd ongeveer op het voormalige niveau van de loopgang een waarschijnlijk vrij lage kamer ingericht, die werd verlicht met kruisvensters. Ook deze zijn op de tekening van Roghman goed te zien. Boven in de wand van de toren aan de binnenplaats is het systeem van door bogen verbonden consoles door de aanwezigheid van een venster ernstig verstoord. Ook in de korte zijde van de toren treft men op deze

hoogte een venster aan. Direct onder het nieuwe vloerniveau zal de indeling ongeveer dezelfde zijn gebleven als de hierboven veronderstelde situatie vóór de plundering.

In 1732 was de toren zodanig in verval geraakt dat men besloot tot afbraak: ‘den 6 mey betaalt aan Fuyt van Leeuwen voor het afbrecken van de tooren waarvan de muuren bedorve waren dat men geen vensters dorst op te stoten [...]’.⁴⁸ De afbraak was slechts gedeeltelijk gezien het feit dat in het muurwerk van het westelijke paviljoen tot op grote hoogte sporen van de voorgangerbouw werden aangetroffen.⁴⁹ Het is dan ook waarschijnlijk dat alleen de bovenste delen van de toren werden verwijderd zodat dit bouwdeel nagenoeg even hoog werd als de vleugel die er op aansloot. Het torenachtige karakter ging zo verloren.

Van der Steur ging ervan uit dat de afbraak betrekking had op de achtkantige toren zoals die op de historische tekeningen op de oostelijke hoek van het kasteel staat weergegeven, op de plaats waar nu het oostelijke hoekpaviljoen oprijst. Hij probeert zijn veronderstelling te onderbouwen met een ongedateerde, zeer schematische en daardoor onbetrouwbare afbeelding van het Huis te Warmond. Mijns inziens gaat het hier feitelijk om een kopie van de tekening van Roghman, of, nog erger, om een afgeleide van zo’n derivaat (Afb. 12). Op de natekening lijkt de octogonale toren niet te zijn afgebeeld. De plaats van de toren is echter door bomen afgeschermd en het is mijns inziens niet helemaal duidelijk of er nu een toren staat of niet. Tussen de stammen is wel degelijk een bouwlichaam te ontwaren. Bovendien spreekt een andere bron over een ‘vierkante toren die voor enige jaren is afgebroken’.⁵⁰

De situatie na het gedeeltelijk afbreken van de woontoren is mijns inziens goed te zien op een afbeelding van de hand van H. Spilman (1721-1784) (Afb. 13). Deze afbeelding moet dus na 1732 zijn gemaakt. Duidelijk is te zien dat de hoogte van de oude woontoren behoorlijk is afgenomen. De tekening zou zelfs van kort na 1777 kunnen dateren. Gezien de aanwezigheid van een in een torentje uitlopend tentdak op de voormalige woontoren, dat sterk lijkt op de dakconstructie van het huidige paviljoen, zou men er vanuit kunnen gaan dat de verbouwing van het huis juist een aanvang had genomen.⁵¹ Spilmans tekening zou dan de enige getuigenis zijn van de metamorfose die het oude, zichtbaar tijdens verschillende bouwcampagnes tot stand gekomen kasteel veranderde tot het strakke classicistische huis zoals het nu nog bestaat.

Afb. 13 Huis te Warmond vanuit het oosten. Tekening van H. Spilman (uit: Witkam 1963, afb. 8).

Noten

- ¹ Veel dank ben ik verschuldigd aan Prof. Dr. P. Sevenster, die mij telkens gastvrij op Huis te Warmond ontving en mij op verschillende interessante eigenschappen van het huis opmerkelijk maakte.
- ² Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 47-48.
- ³ Voor de goede orde is het van belang de oriëntatie van het kasteel uit te leggen (zie tekening 2). Het grondplan van het gebouw is nagenoeg vierkant en ligt als een ruit op de noord-zuidas. Gezien met het gezicht naar de voorgevel van het kasteel vormt de toren linksachter de noordelijke hoek van het gebouw. De toren rechts achter is dientengevolge de oostelijke hoek. Het rechter hoekpaviljoen vormt de zuidelijke punt en het linker paviljoen het westelijke uiteinde van het Huis te Warmond. Deze aanduidingen worden in de tekst hieronder gebruikt.
- ⁴ Witkam 1963.
- ⁵ Dit project, dat in het leven is geroepen door de Vereniging Cultureel Erfgoed Zuid-Holland en wordt volledig gesubsidieerd door de Provincie Zuid-Holland, heeft als doel de Zuid-Hollandse kastelen en buitenplaatsen zo volledig mogelijk in kaart te brengen en een grote publicatie over dit cultureel erfgoed voor te bereiden.
- ⁶ Van der Steen & Verhoef 1992, p. 4-5. Zie ook Fockema Andreae 1949, p. 70.
- ⁷ Witkam 1963, p. 7.
- ⁸ S.J. Fockema Andreae 1949, p. 72.
- ⁹ Witkam 1963, p. 46.
- ¹⁰ Van Heest & Van Poelgeest 1983, p. 119-138. Diederik des H.R. Rijksbaron van Leijden had liefst 21 heerlijkheden in bezit, waarvan Cornelis Pieter, overigens niet te verwarren met zijn oudste broer Pieter Cornelis (†1788) des H.R. Rijksbaron van Leijden, er vijf erfde, te weten Onwaard, Aarddijkswal, Oud Craayerspolder, Nieuw Craayerspolder en Craayenisse. Na de aankoop van Warmond als zesde heerlijkheid liet Cornelis Pieters oudere broer Jan hem in 1782 nog West-Barendrecht en Carnisse na, wat het totale aantal heerlijkheden tenslotte op acht bracht.
- ¹¹ Mededeling van Prof. Dr. P. Sevenster.
- ¹² Met name met betrekking tot de herstellingswerkzaamheden die werden uitgevoerd na de bezetting van het huis door Spaanse troepen in 1573 is behoorlijk wat schriftelijk materiaal aanwezig in het huissarchief. Van der Steur (Witkam 1963) noemt in zijn studie weliswaar enkele belangrijke onderdelen, maar het is niet uitgesloten dat er meer informatie over deze werkzaamheden in het archief besloten liggen. Uit de studie van Van der Steur is deze informatie niet te deduceren daar hij de bronnen slechts zeer gedeeltelijk citeert of alleen een eigen interpretatie van de bronnen weergeeft, hetgeen binnen het bestek van zijn artikel overigens volkomen begrijpelijk is.
- ¹³ Lijst van beschikbare afbeeldingen bij Witkam 1963, p. 37-41.
- ¹⁴ Over betrouwbaarheid zie Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 56 en Van der Wijck 1989, deel 1, p. VII-XV, met name noot 1.
- ¹⁵ 37-38.
- ¹⁶ Zoals bij Rodenburg bij Leiden, waar deze toren op één van de hoeken van het gebouw stond. Zie Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 32. Zie ook kasteel Raaphorst (Wassenaar) de latere fase in dezelfde titel p. 46.
- ¹⁷ Zo bouwde men, blijkbaar anticiperend op uitbreidingen aan het gebouw, tegen de woontoren van de Keenenburg een aparte koker voor een trap. Vertandingen wijzen ook in de richting van verwachte latere uitbreidingen. Zie Bult 1990, p. 3-6.
- ¹⁸ Zoals Renaud ook beschrijft. Zie Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 34.
- ¹⁹ Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 48, figuur 13.
- ²⁰ Hergebruik van kaponderdelen kwam vaker voor. Zie Janse 1989, 25-26.
- ²¹ Het lijkt er overigens op dat de kap in het kader van de verbouwing uit elkaar is genomen (waarbij de stijlen zijn blijven staan) en later weer in elkaar is gezet, zij het niet helemaal op de oorspronkelijke manier. Dat is te zien aan de kepen en uitsparingen op verschillende plaatsen in het houtwerk.
- ²² Witkam 1963, p. 30.
- ²³ Hoewel bij veel adellijke residenties in Holland wel degelijk tuffstenen kerken verzezen. Zie Den Hartog 1998.
- ²⁴ Jansen 1996, p. 82-89.
- ²⁵ Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 86.
- ²⁶ Jansen 1996, p. 44.
- ²⁷ Bult 1990, p. 3.
- ²⁸ Deze informatie ontleend aan de bijdrage van Struijs ten behoeve van de Atlas van kastelen en buitenplaatsen in Zuid-Holland, een overzichtswerk dat medio oktober 1999 zal uitkomen.
- ²⁹ Olde Meierink 1996, p. 376-380.
- ³⁰ Olde Meierink 1996, p. 330-335.
- ³¹ Hupperetz e.a 1996, p. 55-59 en 177-178.
- ³² Zie noot 16, 24 en 26.
- ³³ Ook op andere plaatsen hakte men ter verkrijging van meer ruimte aan de binnenzijde van gebouwen muurwerk weg. In de proosdij aan de Sandrasteeg te Deventer maakte men het wel erg

- bont. Op de eerste en tweede verdieping van dit gebouw heeft men in de achttiende of negentiende eeuw de dikte van het muurwerk met vele decimeters gereduceerd. Op de tweede verdieping bleef van een muurdikte van bijna een meter niet meer dan 28 centimeter over. Zie Martin & De Vries 1996, p. 177-178.
- ³⁴ Bult 1988, p. 126-141. Zie ook Bult 1987, p. 29-32 en de afbeeldingen 7 en 8.
- ³⁵ Zoals uit blijkt uit afbeeldingen van deze kastelen. De Giessenburg is afgebeeld door Roelant Roghman. Den Burgh te Rijswijk is afgebeeld op een kaart uit 1580
- ³⁶ Fockema Andreae, Renaud & Pelinck 1974, p. 23 en p. 39: zo gaf graaf Albrecht van Beieren opdracht Zwieten af te breken omdat de eigenaar verzuimd had leenhulde te doen.
- ³⁷ Zie noot 6.
- ³⁸ Waarschijnlijk ging het om een stichting op allodiaal goed van de Teylingers. Kort na de bouw werd het in 1276 in leen opgedragen aan Floris van Henegouwen. Het terrein van het kasteel is nog altijd goed herkenbaar in het landschap aanwezig. Het gaat om een cirkelvormig terrein dat door een deels dubbele sloot of gracht is omgeven. Het ligt aan de westkant van Warmond aan de rand van de Klinkenberger polder achter de nieuwbouwwijk. Momenteel is er een kinderboerderij gevestigd. Voor de meest recente literatuur zie de gedegen artikelen van Renaud, *Castellogica II* 1983-1987 p. 53-70 en p. 104-118. Resten van het kasteel werden door hem opgegraven.
- ³⁹ Witkam 1963, p. 47.
- ⁴⁰ Zoals Bult vanwege het ontbreken van schietsleuven ook veronderstelt voor de weergang op bogen van de Keenenburg. Zie Bult 1990, p. 4.
- ⁴¹ Archeologisch onderzoek Polanen heeft wat dit betreft leuke resultaten. Zie noot 29. Over het dagelijks leven op het kasteel, het daar aanwezige personeel en dergelijk verscheen een artikel in Hupperetz 1996, p. 109-126.
- ⁴² De Rijk 1996, p. 112-141.
- ⁴³ Mededeling van Prof. Dr P. Sevenster.
- ⁴⁴ Witkam 1963, p. 9. Met name de gebruikte terminologie zou eens grondig bestudeerd moeten worden. Overigens werden bij de restauratie bouwmaterialen gebruikt die vrij waren gekomen bij de afbraak van 'afgebroke kercken en cloosteren van Haerlem [...]'. Als Huis te Warmond nog eens aan bouwhistorisch onderzoek wordt onderworpen is dat een gegeven om terdege rekening mee te houden.
- ⁴⁵ De Rijk 1996.
- ⁴⁶ Ter Kuile 1951, p. 70-76. Het vroege verschijnen van de bouwtrant in Warmond zegt mijns inziens wel iets over het op zijn minst interregionale referentiekader van de bewoners van het huis. Slechts de stadhoudelijke paleizen als Honselersdijk en Ter Nieuburgh (Rijswijk) gingen voor zover althans bekend, Warmond in Zuid-Holland voor.
- ⁴⁷ Witkam 1963, p. 9. Bij de woontoren werd die bedaking uitgevoerd met loden goten die uitwaterden boven de 'sael'. Daarmee zal de aan de toren grenzende vleugel wel worden bedoeld.
- ⁴⁸ Witkam 1963, p. 18.
- ⁴⁹ Mededeling van Prof. Dr. P. Sevenster. Geregistreerd in de aantekeningen die hij maakte tijdens de vervanging van de stuclaag van het kasteel.
- ⁵⁰ Witkam 1963, p. 18-21.
- ⁵¹ Anderzijds lijkt het attiek van de huidige paviljoens op Spilmans afbeelding te ontbreken en bovendien sluit de kap boven de vleugel nog rechtstreeks op het tentdak aan, terwijl het nu door een dakschild wordt beëindigd. Gaat het hier om een tussenfase?

Literatuur

- Bult, E.J., 'Moated sites in their economical and social context in Delfland'. In: *Chateau Gaillard XIII (Caen 1987)* p. 20-39
- Bult, E.J., 'Sociale en economische betekenis van begraven hofsteden in Delfland'. In: *Westerbeem*, 37/2 (1988) p. 126-141
- Bult, E. e.a., 'Het archeologisch onderzoek van de Kenenburg. Een voorlopig verslag naar aanleiding van de opgravingen in 1989'. In: *Bulletin KNOB*, afl. 5 (1990) p. 2-11
- Fockema Andreae S.J., 'Warmond'. In: *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken 41* (1949) p. 69-84
- Fockema Andreae, S.J., J.G.N. Renaud & E. Pelinck, *Kastelen, Ridderhofsteden en Buitenplaatsen in Rijnland* (Arnhem 1974). Oorspronkelijk in 1952 verschenen als jubileumboek van Oud-Leiden. Arnhem 1974 is een niet-geautoriseerde heruitgave.
- Formsma, W.J., R.A. Luitjens-Dijkveld Stol & A. Pathuis, *De Ommelander Borgen en Steenhuizen* (Assen/Maastricht 1987)
- Hartog, E. den, 'Bouwen voor prestige, ziel of vrede. De oudste stenen kerken in Holland en hun opdrachtgevers'. In: *KNOB Bulletin 97/1* (1998) p. 15-30
- Heest, D.H. van & L. van Poelgeest, 'Leydenaars en hun heerlijke titels'. In: *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken 75* (1983) p. 119-138
- Hupperetz, W.M.H. e.a., *Middeleeuwse Kastelen in Limburg. Verschijningsvorm van het kasteel, zijn adellijke bewoners en hun personeel* (Venlo 1996)
- Jansen, H.L., 'Tussen woning en versterking. Het kasteel in de middeleeuwen'. In: Jansen, Kylstra-Wielinga & Olde Meierink 1996, p. 15-111
- Jansen, H.L., J.M.M. Kylstra-Wielinga & B. Olde Meierink, *1000 jaar kastelen in Nederland. Functie en vorm door de eeuwen heen* (Utrecht 1996)
- Kuile, E.H. ter, 'Salomon de Bray en het huis te Warmond'. In: *Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken 43* (1951) p. 70-76.
- Magdelijns, J.R.M., H.J. Nalis, R.H.P. Proos & D.J. de Vries, *Het kapittel van Lebuinus in Deventer. Nalatenschap van een immuniteit in bodem, bebouwing en beschrijving* (Nieuwegein 1996)
- Martin, C.H.M. & D.J. de Vries, 'Beschrijving en datering van de kern van het gebouw'. In: Magdelijns, J.R.M., H.J. Nalis, R.H.P. Proos & D.J. de Vries 1996, p. 172-178.
- Olde Meierink, B. e.a. (ed.), *Kastelen en Ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht 1995)
- Renaud, J.G.N., 'Warmond of Voorhout?'. In: *Castellogica II* (1983-1987) p. 53-70
- Renaud, J.G.N., 'Warmond of Voorhout II'. In: *Castellogica II* (1983-1987) p. 104-118
- Rijk, B. de, 'Tussen vesting en residentie. De zestiende eeuw'. In: Kylstra-Wielinga & Olde Meierink 1996, p. 112-141
- Steen, F. van der & P. Verhoef, *Herstelplan voor de buitenplaats Huys te Warmont. Een studie naar historie, herstel en beheer*. LU Wageningen (scriptie 1992)
- Witkam, J.J. (ed.), *Het Huys te Warmont. Zijn geschiedenis en zijn bewoners* (Leiden 1963)
- Wijck, H.W.M. van der, *De Kasteeltekeningen van Roelant Roghman* (Alphen aan den Rijn 1989) (2 delen)